

CANAN ÖZCAN ELİAÇIK
Barbarın Tarihi - Ezilenin Dini

İletişim Yayınları 2975 • Araştırma-İnceleme Dizisi 483

ISBN-13: 978-975-05-3035-7

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Hikmet Kıvılcımlı, Donanma

Davası'ndan sonraki tutukluluğu sırasında, 1939

(Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Arşivi)

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CANAN ÖZCAN ELİAÇIK

Barbarın Tarihi - Ezilenin Dini

Hikmet Kıvılcımlı'da
Tarih ve Din

CANAN ÖZCAN ELİAÇIK 1985'te İstanbul'da doğdu. Marmara Üniversitesi İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2008'de mezun oldu. 2010 yılında "Türkiye'de Sendika-Siyasi Parti İlişkisi: Atılım Dönemi'nde DISK-TKP Örneği" başlıklı teziyle İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 2018 yılında "Türkiye Sosyalist Hareketinde Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Yeri: Tarih Tezi ve Din Yorumu" başlıklı tezini savunarak Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktoraşını tamamladı. Söz konusu tez 2019 yılında Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD) Genç Sosyal Bilimciler Ödülü'ne layık görüldü. Tez çalışmaları sırasında, "Tübitak Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu"nu kazanarak 6 ay süreyle Amsterdam'da, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde (IISG/USTE) misafir araştırmacı olarak bulundu. 2010-2013 yılları arasında TOLEYİS'te uzman yardımcısı olarak çalıştı. 2014 yılından beri İstanbul Arel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmaktadır. İngilizce ve başlangıç düzeyinde Osmanlıca biliyor. Siyasi tarih ve emek tarihi üzerine çalışıyor.

Fadime, Zeynep ve Hayriye'ye...

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
TÜRKİYE SOSYALİST HAREKETİNDE HİKMET KIVILCIMLI'NIN YERİ	21
Cumhuriyet dönemi aydınları (entelektüelleri), devletle olan ilişkileri ve kendilerine biçtikleri rol.....	22
<i>Kavramsal olarak entelektüel, aydın ve münevver</i>	22
<i>Cumhuriyet dönemi aydınları</i>	40
Hikmet Kıvılcımlı'nın düşünsel gelişiminde etkili olan koşullar.....	61
Hikmet Kıvılcımlı'nın hayatı ve eserleri.....	71
İKİNCİ BÖLÜM	
HİKMET KIVILCIMLI'NIN TARİH TEZİ	121
Kıvılcımlı'nın tarih tezinin oluşumu ve kapsamı.....	121
Kıvılcımlı'da tarihsel dönemlendirme ve geçiş biçimleri.....	143
<i>Vahşet/yabanıllık çağı</i>	144
<i>Barbarlık çağı</i>	148
<i>Barbarlıktan medeniyete geçiş özellikleri</i>	157
<i>Sosyal devrim - tarihsel devrim ayrımı ve anlayışı</i>	173

Kıvılcımlı'da fetih düşüncesi.....	186
Osmanlı Devleti'nin maddeci tarih analizi	196
<i>ATÜT tartışmaları</i>	213
Türkiye'de sınıflar analizi ve orduya bakış açısı.....	233

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİKMET KIVILCIMLI'NIN DİN YORUMU	251
Hikmet Kıvılcımlı'nın düşüncesinde dinin fonksiyonu	253
Kıvılcımlı'nın din tefsiri.....	274
Tarih tezi ve din yorumu ilişkisi	290

SONUÇ	305
--------------------	-----

EK: Kıvılcımlı'nın 1963 Tarihli, Tarih Tezi Üzerine Osmanlıca El Yazması Notları	327
---	-----

KAYNAKÇA	331
-----------------------	-----

KISALTMALAR

AP	Adalet Partisi
ATÜT	Asya Tipi Üretim Tarzı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	(Amerikan) Merkezi İstihbarat Teşkilatı
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
FKP	Fransız Komünist Partisi
İPSD	İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği
KOMINTERN	Komünist Enternasyonal
KUTV	Doğu Halkları Komünist Üniversitesi
MBK	Milli Birlik Komitesi
MDD	Milli Demokratik Devrim
MK	Merkez Komite
OSF	Osmanlı Sosyalist Fırkası
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
THİF	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TİÇSF	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TÜSTAV	Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı
UDC	Ulusal Demokratik Cephe
USTE	Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü
VP	Vatan Partisi
YİS	Yapı İşçileri Sendikası

ÖNSÖZ

Bu kitap, 2018 yılında Marmara Üniversitesi'nde tamamladığım doktora tezimde kimi değişiklikler yapılarak hazırlandı. Hikmet Kıvılcımlı gibi son derece üretken bir sosyalistin akademik çalışmalarında hak ettiği ilgiyi görmemiş olması benim bu konuyu seçmemdeki en önemli nedenlerden biri oldu. Kıvılcımlı, “pratikten her başımı kaldırabildiğinde” tarih tezi üzerine çalışır. Neticede de “kendi duyguları ve zamanı ile boyadığı” tarih tezini toplayabildiği kitabı için, “kitap benim hissiyatım oldu, bu kitap benim tek vukuatım oldu,” der. Birlikte geçirdiğimiz onca yıl sonunda, benim de naçizane “vukuatım olan” bu kitapla, tüm sosyalistlerin üzerine bir parça düşen Kıvılcımlı'yı anlama ve tartışma sorumluluğunu biraz da olsa yerine getirebilmeyi ümit ettim.

Hem çok çeşitli konularda üretim yapan bir entelektüel hem de aktif siyasi faaliyeti hiç bırakmayan bir sosyalisti konu edinmek çok kolay olmadı. Diğer taraftan bu süreci kolaylaştıran kişiler olduğu için de şanslı sayılırım. Marmara Üniversitesi İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'ndeki hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür etmeliyim. Başta, danışmanlığımı bırakmak zorunda kalmasına rağmen hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ahmet De-

mirel'e, zorunlu olarak tez izleme komitesinden ayrıldığı güne kadar fikirleriyle tezin şekillenmesinde büyük katkısı olan sevgili hocam Prof. Dr. Yüksel Taşkın'a, enerjisini ve emeğini sakınmayan sevgili danışmanım Doç. Dr. Nurşen Gürboğa'ya çok teşekkür ederim. Son olarak tez sürecinde desteklerini esirgemeyen sevgili hocalarım Dr. İlker Aktükün'e ve Prof. Dr. Nuray Bozbora'ya çok teşekkür ederim. Bu kitabın ortaya çıkmasını sağlayan ve bu sayede kendisiyle çalışma şansı yakalayabildiğim sevgili Tanıl Bora'ya tüm desteği ve yardımları için müteşekkirim. Ayrıca bu kitabın basımında emeği geçen İletişim Yayınları çalışanlarına çok teşekkür ederim.

Tezin yazım sürecinde, kazanmış olduğum TÜBİTAK Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu sayesinde Hollanda'da bulunan Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'ndeki "Kıvılcımlı Arşivi"nde altı ay süreyle çalışma yürütebildim. Burada bana, tamamen teze odaklanabileceğim ve çalışabileceğim bir ortam sağlayan Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün tüm çalışanlarına, emekleri ve arkadaşlıkları için minnettarım. Yine gerek tez gerekse kitap hazırlığı sürecinde bilgi birikimini paylaşmaktan imtina etmeyen, "Kıvılcımlı emektarı" sevgili Ahmet Kale'ye çok teşekkür ederim.

Ailemin desteği olmasaydı bu çalışmayı tamamlayabilmem mümkün olmazdı. Tüm eğitim hayatımı sürdürebilmemi sağlayan sevgili annem Fadime Döner'e ve sevgili ablalarım Zeynep ve Hayriye'ye sonsuz teşekkür ederim. Her zaman desteklerini hissettiğim Mustafa ve Yusuf'a bir kez de buradan teşekkür ederim. Sevgileri sonsuz Kaan ve Bilge'nin varlıkları, çalışmanın en zor anlarını bile kolaylaştırdı.

Son olarak, fikirleriyle ve sevgisiyle bu kitabın tamamlanmasında büyük bir katkısı olan, her seferinde inancımı ve motivasyonumu tekrar canlandıran eşim Kıvanç Eliaçık'a sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi bir kez de buradan ifade etmek isterim.

GİRİŞ

Bu kitabın temel konusu, Türkiye siyasi düşünce tarihinin ve sosyalist hareketinin en önemli düşünürlerinden biri olan Dr. Hikmet Kıvılcımlı'yı (1902-1971) bir entelektüel olarak, tarih tezi ve dine yaklaşımı üzerinden incelemek ve anlamaktır. Çalışmada, Kıvılcımlı'nın entelektüel olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı sorusu, onun devletle ve bir dönem üyesi olduğu Türkiye Komünist Partisi ile olan ilişkisi, tarih ve din konularında yaptığı teorik üretimlerin niteliği bağlamında tartışılıyor. Kıvılcımlı'nın sosyalist teoriye katkısının olup olmadığı ve bu bağlamda Türkiye sosyalist hareketi içerisinde özgün bir yeri olup olmadığı ve sosyalist hareketin onu nerede konumlandığı da çalışma kapsamında cevabı aranılan sorular arasında yer alıyor. Kıvılcımlı'nın tarih tezinin ve din yorumunun temel argümanlarının neler olduğunun yanı sıra, onun yaşadığı dönemin güncel konularına ve sorunlarına nasıl tepki verdiği de araştırmanın kapsamı içerisinde. Çalışma kapsamında bu soruları yanıtlayabilmek için öncelikle Kıvılcımlı'nın basılı eserlerinden ve Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde (USTE) bulunan "Kıvılcımlı Arşivi"nden elde edilen el yazmalarından oluşan birincil kaynaklardan yararlandık. Kıvılcımlı, çeşitli konularda olmak üzere toplamda binlerce sayfa eser kaleme al-

miş, oldukça üretken bir düşünür. Dolayısıyla bu kitabın kapsamı düşünüldüğünde, Kıvılcımlı'nın bütün eserlerine yer verilemeyecek olduğu ortada. Bu nedenle onun tarih tezi ve din yorumu ile doğrudan ilgili olmayan eserleri, çalışmanın kapsamı dışında bırakıldı. Birincil kaynaklardan sonra, Kıvılcımlı üzerine yapılmış araştırma ve değerlendirmelerden oluşan ikincil kaynaklar incelendi. Kıvılcımlı'nın tarih tezi ve din yorumu üzerine değerlendirmelerinin literatürdeki yerinin görülebilmesi açısından arkeoloji, antropoloji ve dinler tarihi alanındaki çeşitli eserler de kaynakçamızda yer aldı.

Kıvılcımlı hayatı boyunca devlete bağlı bir işte çalışmamıştır. Hem iktidarlara hem üyesi olduğu Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP) hem de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne (SBKP) sert eleştirilerde bulunmuştur. Kıvılcımlı bilgiyi sadece edinen değil, aynı zamanda üreten bir düşünürdür. Tarih tezi ve din yorumu konusundaki orijinal fikirleri, ürettiği kavramlar ve yerli bir sosyalist teori oluşturma çabası bunu kanıtıyor. Kıvılcımlı sadece siyasi konularda değil, edebiyat, resim ve heykel gibi alanlarda da üretkendir ve bütün bu özellikleriyle tam anlamıyla bir entelektüeldir. Bu kadar üretken ve orijinal fikirler ortaya koymuş bir entelektüel olmasına rağmen Kıvılcımlı, Türkiye sosyalist hareketi içerisinde de günümüzde yapılan akademik incelemelerde de yeterli ilgiyi görmüyor. Sosyalistlere sert eleştiriler yöneltmesi, sınıfsal kökeninin özellikle sosyalist hareket liderlerinden farklı olması ve Marksizm'e katkı yapma iddiasında bulunması bu durumun nedenleri arasında sayılabilir.

Kıvılcımlı, Türkiye sosyalist hareketi içerisindeki en özgün ve üretken entelektüellerden biri. O, hayatının büyük bir bölümünü hapisanede geçirmesine rağmen, hayatı boyunca bir taraftan siyasi faaliyetlerine devam etmiş bir taraftan da arkasında binlerce sayfa eser bırakmıştır. Marksist literatürü okuyan ve çeviren, bunun ötesinde yeni teorilerle ve kavramsallaştırmalarla bu literatüre katkıda bulunmaya çalışan belki de tek isimdir Kıvılcımlı. Sosyalistlerin Marksizm'i geliştirmek gibi bir görevleri olduğuna inanan Kıvılcımlı, ayrıca Marksist yöntemin, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi-

ni analiz etmek ve ÷lke gerçeklerini anlayabilmek için de kullanılması gerektiğini savunmuştur. Yerli bir sosyalizm dili inşa etme çabası içerisinde gör÷lebilecek olan Kıvılcımlı, Marksizm'i Türkiye'de yaşayan insanların anlayabileceği bir dile çevirme amacı gütmüştür. Bu amaçla da çeviri eserlerde kullanılan ve halk tarafından anlaşılamayacağını düşündüğü kavramları yerelleştirmeye çalışmıştır. Kıvılcımlı'nın din üzerine olan çalışmalarında da yine halkın inançlarını anlayabilme ve halkla iletişim kurabilme amacı taşıdığı görülür.

Çalışmada Kıvılcımlı, bilgiyi sadece alan değil aynı zamanda üreten ve kullanan kişi olması bakımından bir entelektüel olarak ele alınıyor. Bu çalışmanın temel iddialarından biri Kıvılcımlı'nın bir entelektüel olarak nitelenmesi gerektiğidir. Dolayısıyla entelektüeller üzerine var olan literatür kullanılarak, hangi bakımlardan Kıvılcımlı'nın bir entelektüel sayılabileceği gösterilmeye çalışılıyor. Entelektüeli, bilgiyi üreten ve iktidar merkezlerini eleştirmek için kullanabilen kişi olarak tanımladığımızda hem mevcut iktidarları hem üyesi olduğu TKP'yi hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) eleştirmekten hiçbir zaman kaçınmayan Kıvılcımlı'nın, bu yönüyle de bir entelektüel portresi çizdiğini söyleyebiliyoruz.

Hikmet Kıvılcımlı Askerî Tıbbiye'de başlayan eğitim hayatını, siyasi sebeplerden dolayı, sivil olarak tamamlar ve psikiyatrist olur. Muhacir bir ailenin çocuğu olan Kıvılcımlı, Türkiye solunda entelektüel olarak isimlendirilen pek çok kimsenin aksine varlıklı bir aileden gelmez. Hiçbir zaman devlete bağlı bir kurumda çalışmayan, yani bürokrasiye de dâhil olmayan Kıvılcımlı, üniversite çatısı altında çalışan bir bilim insanı, hatta sosyal bilimci de değildir. Bunlara rağmen kendi imkânlarıyla çeviri yapabilecek derecede yabancı dil öğrenen, araştırma konuları üzerine literatüre hâkim olan ve arşiv çalışmaları yapan, Marksizm'in doğal olarak eksikleri olduğunu kabul edip, onu geliştirme iddiasında olan Kıvılcımlı'yı, tüm bu nedenlerle bir entelektüel olarak konumlandırabiliriz.

Türkiye sosyalist hareketini, sadece çeviri eserleri okumakla ve yeni bir teori oluşturacak kadar cesur olmamakla eleştiri-

ren Kıvılcımlı, eserlerinin beklediği ilgiyi hiçbir zaman görmemesini de solun bu zafiyetlerine bağlar. Yabancı hayranlığını ve “yerli olana duyulan küçümsemeyi” eleştiren Kıvılcımlı, bu özellikleriyle diğer sosyalist ve düşünürlerden farklılaşıyor. Diğer taraftan Kıvılcımlı'nın yerli olana değer vermesi, onun enternasyonal bir sosyalist olmasına engel olmaz. Kendi başına öğrendiği birçok yabancı dille, entelektüel olarak kendini geliştirdiği gibi yönetsel olarak da evrensele hitap eder. Çok önem verdiği, tarihi çalışma metodu üzerine olan düşünceleri, evrensel bir anlayışı yansıtır.

Hayatı boyunca çalışmalarının yeterli ilgiyi görmediğini ve tartışılmadığını vurgulayan Kıvılcımlı, yine de çok sayıda kişi üzerinde etkili olmuş ve onun siyasi görüşlerinin takipçisi olduğunu savunan çeşitli siyasi gruplar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Kıvılcımlı üzerine yazılmış çok sayıda incelemeye ve araştırmaya rastlamak mümkün. Diğer taraftan bu durum akademik çalışmalar için geçerli değil. Doğrudan Kıvılcımlı üzerine yazılmış tez sayısı oldukça az ve bunlar da ya biyografi özelliği taşıyor ya da belli bir döneme odaklanıyor. Diğer taraftan çeşitli Kıvılcımlı biyografisi çalışmaları mevcut olduğu için bu çalışmanın, bir biyografi çalışması olmamasına özellikle dikkat edildi. Bizim amacımız, şimdiye kadar akademik olarak oldukça ihmal edilmiş bir düşünürün teorik çalışmalarını tanıtmak ve bu kişinin, çalışmalarının özgünlüğü ve niteliği açısından, üzerine düşünülmesi ve tartışılması gereken bir entelektüel olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca Kıvılcımlı'nın tarih tezi ve din yorumunun kendi dönemi içerisinde nerede konumlandırılacağına anlamaya çalışıyoruz. Literatürde bu şekildeki bir çalışmanın eksikliğini görebiliyoruz.

Çalışmanın Birinci Bölümü'nde Kıvılcımlı'nın bir entelektüel olarak nitelenmesinin nedenleri ortaya konulmaya çalışılıyor. Bunun için de öncelikle, ilgili literatür taranıp, entelektüel kavramıyla ne kastedildiği açıklanıyor ve daha sonra Kıvılcımlı'nın düşünsel gelişiminde etkili olan koşullar ve kişiler üzerinde duruluyor. Bundan sonra da Kıvılcımlı'nın hayat öyküsüne kısaca yer veriliyor. Çalışmada özellikle ele alınan konu ise

Kıvılcımlı'nın teorik çalışmalarının temeli olan tarih tezi ve din yorumu. Bunun nedeni Kıvılcımlı'nın entelektüel olarak nitelendirilmesini sağlayan teorik bilgi üretimini, bu iki alanda gerçekleştirmiş olması.

Kıvılcımlı'nın eserlerinin bir kısmı Osmanlıcadan Türkçeye henüz çevrilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın sınırlarının tarih tezi ve din yorumu olduğunu belirtmek önem taşıyor. Bununla birlikte araştırma sürecinde Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde bulunan Kıvılcımlı Arşivi'nde çalışma yürütüldü ve Kıvılcımlı'nın tarih anlayışı üzerine yazdığı Osmanlıca bazı metinler bu çalışmada kullanılmak üzere Türkçeye çevrildi. Bu sayede hem Kıvılcımlı'nın tarih anlayışı üzerine yeni bilgiler edinmek hem de onun tarih tezi üzerine çalışmaya nasıl ve ne zaman başladığını tam olarak tespit edebilmek mümkün oldu.

Kıvılcımlı, Marx ve Engels'in ancak yaşadıkları dönemde sahip oldukları bilgi kadar teori üretebildiklerini kabul eder ve onlardan sonra, özellikle de antropoloji ve arkeoloji alanlarında edinilen yeni bilgilerle toplumların gelişim kanunlarının belirlenebileceğini savunur. Çalışmada Kıvılcımlı'nın tarih tezi ve din yorumu ele alınırken de onun bu yaklaşımından yola çıkılmış ve yaşadığı dönem boyunca elde edebileceği bilgiler dâhilinde değerlendirme yapılmasına dikkat edilmiştir. Çalışmada Kıvılcımlı'nın araştırmalarını hangi tarih aralıklarında yürüttüğü, hangi kaynakları kullandığı, kimlerden etkilendiği gibi bilgilere de yer verilmeye çalışılıyor. Hayatı boyunca tarih tezi üzerine çalışan, Osmanlı tarihini ve dinler tarihini de bu bağlamda analiz etmeye çalışan Kıvılcımlı'nın bu anlamda bir tarihçi sayılıp sayılmayacağı da elde edilen yeni bilgiler ışığında tartışılıyor.

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde tarih tezi ele alınıyor. Bu yapılırken Kıvılcımlı'nın tarihsel dönemlendirmeleri nasıl yaptığı ve bir toplumsal yapıdan diğerine geçiş dinamiklerini nasıl belirlediği gösterilmeye çalışılıyor. Kıvılcımlı, tarih üzerine yazarken de din üzerine yazarken de ilgili literatüre mümkün olduğunca hâkim olmaya çalışmış ve kaynakçasında yararlandığı yazarlara yer vermiştir. Dolayısıyla Kıvılcımlı'nın düşüncelerine

rini anlamaya çalışırken bizim de hem tarih hem de din konusundaki literatürü taramamız ve çalışmamızın sınırlılığını da gözetererek, seçici bir anlayışla bu literatürü ele almamız gerekiyor. Yani Kıvılcımlı'nın tarih tezinde önemli bir yer tutan vahşet-barbarlık, tarihsel devrim-sosyal devrim gibi kavramların Kıvılcımlı'da ne ifade ettiğini açıklarken bir taraftan da ilgili literatürde bu kavramların hangi anlamlarda kullanıldığını açıklamamız ve Kıvılcımlı'nın anlayışındaki farklılığı vurgulamamız gerekiyor. Kıvılcımlı, örneğin, barbarlık kavramını genel kabulün aksine olumlu bir anlamda kullanırken, tarihsel devrim-sosyal devrim kavramlarını ise tamamen kendi üretmiştir.

Kıvılcımlı tarih tezi üzerine çalışmaya 1925 yılında, henüz 23 yaşındayken başlar ve hayatı boyunca da fırsat buldukça tarih çalışmalarına devam ederek, ancak 1965 yılında çalışmalarını kitaplaştırma fırsatı bulur. Çok geç tanıdığını ama daha tanımadan aynı fikirleri paylaştığını söylediği Fransız tarihçi Jules Michelet'yi "usta" olarak niteleyen Kıvılcımlı kendisinin, ondan farklı olarak, tarihsel maddeci yöntemi kullandığını ifade eder. 19. yüzyılın önemli tarihçilerinden biri olan Michelet'nin Fransa tarihini yazması gibi Kıvılcımlı da Osmanlı İmparatorluğu tarihini yazmış ama bunu yaparken kendisinin de belirttiği gibi maddeci tarih yöntemini kullanmıştır. Çalışma kapsamında Kıvılcımlı'nın bunu nasıl yaptığını anlayabilmek adına Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak düzeni, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tartışmaları, toplumsal sınıflar ve ordu üzerine var olan literatür incelenip, Kıvılcımlı'nın bu literatür içerisinde nasıl konumlandırılabilceği anlaşılmaya çalışılıyor. Yine bu şekilde Kıvılcımlı'nın kendi tarih yöntemini Osmanlı tarihi gibi somut bir tarih incelemesinde nasıl kullandığı da görülebiliyor.

Çalışmanın Üçüncü Bölümü'nde Kıvılcımlı'nın din yorumu ele alınıyor. Kıvılcımlı'yı pek çok sosyalistten farklı kılan en önemli niteliklerinden biri de din gibi halkın büyük bir çoğunluğunu ilgilendiren bir meseleye ilgi göstermiş olması ve bu konuda sosyalistlerin bir politika üretmesi gerektiğine olan inancıdır. O hem dinler tarihini çalışmış hem de özel olarak İ-

lâmiyet'i incelemiştir. Bunu yaparken de yine tarihsel maddeci yöntemi kullanan Kıvılcımlı, kendine has bir din tefsiri yapmıştır. Kıvılcımlı'nın din yorumunu anlayabilmek için yine bu alandaki literatüre bakmak gerekiyor. Bu sayede Kıvılcımlı'nın dinler tarihi çalışan diğer araştırmacılar yanında nasıl konumlandırılabileceğini ve dinin fonksiyonunu nasıl değerlendirdiğini anlamak mümkün oluyor. Son olarak Kıvılcımlı'nın tarih tezi ve din yorumu ele alındıktan sonra ikisi arasında bir bağlantı olup olmadığı ve varsa bunun ne şekilde tezahür ettiği anlaşılmalı çalışıyor.

Kıvılcımlı, hem Marksizm'e katkı yapma iddiasıyla binlerce sayfa eser kaleme alması, hem pratik siyasi faaliyetlerden hayatı boyunca ayrı kalmaması hem de Türkiye sosyalist hareketinde daha önce ele alınmamış konulara ilgi göstermesi bakımından son derece üretken ve orijinal bir düşünür. Onun, çoğu zaman kendi ürettiği kavramlarla, bir çeşit yerli sosyalizm inşa etme çabası içerisinde olduğu da söylenebilir. Tercüme eserlerle Türkiye'de sosyalizmin var olamayacağını vurgulayan ve Türkiye'ye özgü politikalar geliştirmek gerektiğine inanan Kıvılcımlı'nın eserlerine hayatı boyunca gereken ilgi gösterilmemiştir. Dahası o, bugün de akademik çalışmalarda hak ettiği ilgiyi görmekten uzaktır. Dolayısıyla bu çalışmayla biraz da olsa bu eksikliğin giderilmesi ve daha sonra yapılacak çalışmalara küçük bir katkı yapılması amaçlanıyor.

TÜRKİYE SOSYALİST HAREKETİNDE HİKMET KIVILCIMLI'NIN YERİ

Hikmet Kıvılcımlı, sadece Türkiye sosyalist hareketi içerisinde değil tüm bir Türkiye siyasi düşünce hayatı içinde yer alan en önemli düşünürlerden biri. Bununla birlikte onu, Türkiye sosyalist hareketi içerisinde özel bir konuma taşıyan nedenler de mevcut. Kıvılcımlı, Türkiye sosyalist hareketinde değinilmemiş birçok konuyu ilk defa olarak ele alan, bu konularda orijinal sayılabilecek eserler veren ve tezler geliştiren sayılı entelektüellerden biri.

Kıvılcımlı'nın Türkiye sosyalist hareketindeki konumunu inceleyeceğimiz bu bölüme öncelikle Kıvılcımlı'yı orijinal yapan koşulları anlamaya çalışarak başlayabiliriz. Bu noktada Kıvılcımlı'yı bir "entelektüel" olarak adlandırmamız açıklama bekleyen ilk konu olarak önümüzde duruyor. O nedenle öncelikle entelektüel kavramıyla ne kastettiğimizi, bu kavramın "aydın" kavramından farkını ve Kıvılcımlı'nın yaşadığı dönemde bu kavramların nasıl ve kimlerde hayat bulduğunu ortaya koymamız faydalı olacak. Nitekim bu dönemde aydın kavramı daha çok devlet ile ilişkilendirilmiş ve kendisine aydın denilen kimseler, devlet ideolojisi ile aynı safta birleşen, devletin bekası yönünde mesai harcayan kişiler olarak belirlenmiştir. Muhafazakâr, liberal ya da sosyalist olup da kurulu düzen karşısın-

da eleştirel bir tavır takınanlar ise sadece “muhalif” olarak nitelendirilmiş; aydın olarak kabul edilmemiştir. Bu nedenle bir sosyalist olarak Kıvılcımlı'nın aydın-entelektüel yönünü ortaya koymak önem taşıyor.

Bu kavramsal çerçeveden sonra ise Hikmet Kıvılcımlı'nın yaşadığı dönemin siyasi ve toplumsal koşullarını ortaya koymaya çalışacağız. Böylece Kıvılcımlı'nın düşünsel anlamda kimlerden, nasıl etkilenmiş olabileceğine dair fikir edinmek mümkün olacak. Nihayetinde bölümün son alt başlığı altında Kıvılcımlı'nın kısa biyografisine yer vererek, onun teorik ve eylemsel olarak döneminin Türkiye sosyalist hareketi içerisindeki konumunu ve verdiği eserleri ele alacağız.

Cumhuriyet dönemi aydınları (entelektüelleri), devletle olan ilişkileri ve kendilerine biçtikleri rol

Kavramsal olarak entelektüel, aydın ve münevver

Hikmet Kıvılcımlı'yı neden entelektüel olarak tanımladığımızı açıklayabilmek için öncelikle Osmanlı'da kullanıldığı şekliyle “münevver”, Batı'dan dilimize geçtiği şekliyle “entelektüel” ve belki de daha geniş anlamıyla “aydın” kavramlarını açıklamamız gerekiyor. Ne var ki bu kavramlar açıklanması çok da kolay olmayan, karmaşık diyebileceğimiz bir yapıya sahip. Bu nedenle öncelikle kavramları, kelime anlamları bakımından anlamaya çalışarak başlayabiliriz. Böylece kavramlar arasındaki farkı görmek mümkün olacak ve Kıvılcımlı'yı hangi nedenlerden dolayı entelektüel olarak nitelendirdiğimiz anlaşılacaktır.

Fransızca bir sözcük olan entelektüel kelimesi esasında isim değil sıfattır ve “manuel”in, yani el işiyle ilgili olanın, tam zıddı manasına gelir.¹ Sözcük her ne kadar Fransızca olsa da, etimolojik açıdan kelimenin Latince “intellectus”tan (zihin) türemiş olduğu da kabul edilir. Batuhan, entelektüel kavramının bu bağlamda “zihin veya akli yeteneğiyle sorunlara çözüm arayan

1 Demiralp, Oğuz, “Entelektüeller ve Aydınlar, *Entelektüeller Gerekli mi?*”, *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, sayı 31, Bahar 2002, s. 121.

kimse” şeklinde tanımlanabileceğini ve bu bakımdan eliyle veya sezgisiyle iş gören insandan ayırt edilebileceğini savunuyor.²

Sözcüğün 19. yüzyıl Fransa’sında kültür yaşamına girdiği ve isim haline geldiği düşünülüyor. 1890’larda ise sözcüğün kullanımını yaygınlaştır; ünlü Dreyfus olayı sonrasında ise kültür diline kesin olarak yerleşir. Zola’nın izinden giden bir grup yazar, düşünür ve sanatçı 14 Ocak 1898 günü “Protestation” başlıklı bir manifesto yayımlar ve Dreyfus olayında Zola’nın karşısında yer alan Maurice Barres manifestoyu imzalayanları, olumsuz bir anlamda, “entelektüel” sözcüğü ile tanımlar. Manifesto imzacıları ise bu sözcüğü benimser. Burada önemli olan nokta, düzen adına konuşan Barres’in entelektüel dediği kişilerin, düzeni eleştirenler olmasıdır. Yani eleştiricilik, entelektüelin ayırıcı ya da tanıtıcı yönlerinden biri olarak kültür diline yerleşmiştir. Bu olayda entelektüellerin haklı çıkmasıyla entelektüel müdahalesinin meşruiyet kazandığı da söylenebilir.³

Entelektüel kavramını tanımlamaya çalışırken 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya’da kullanılan “entelijansiya” kavramı da karşımıza çıkar. Bu kavram hem Çarlığın despotizmine hem de Ortodoks kilisesine karşı çıkan, okumuş insanlar grubuna verilen bir isim. Yani kavram Rusya’da kolektif olarak bir grubu tanımlarken, Fransa’da ise bireyi tanımlayan entelektüel kavramı doğmuştur.⁴ Hilav, Türkçede 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olan “münevver” ve daha sonra onun yerini almaya çalıştığını söylediği “aydın” sözcüklerinin, entelektüel sözcüğü ile aşağı yukarı aynı anlama geldiğini öne sürer. Diğer taraftan Hilav, “okumuşluğu, önyargılardan sıyrılmış eleştirel düşünce ve hatta görgü sahibi olmayı” içerdiğini söylediği aydın ve münevver kelimelerinin, entelektüel kelimesinden değil de Fransızca “eclairé” (aydınlanmış) kelimesinden geldiğini düşünür. Hilav, Çarlık Rusya’sında öğrenim görmüş ve daha sonra Türkiye’ye gelmiş bazı yazarların da “fırka-i münevver” (aydınlık sınıfı, zümresi) deyişini kullandığını belirtir. Bu deyiş, bilgili

2 Batuhan, Hüseyin, “Entelektüel Kavramı Üzerine”, *a.g.e.*, s. 95.

3 Demiralp, *a.g.e.*, s. 121-126.

4 *A.g.e.*, s. 122.

ve kültürlü olmanın yanı sıra toplumsal ve siyasal sorunlara ilgi duyan ve çözüm getirmek amacıyla etkinlik gösteren kişileri de kapsar. Bu bağlamda kavram, Rusçada kullanılan ve 1920'li yıllarda Fransızcaya da geçmiş olan “intelligentsia” (entelijan-siya) sözcüğünden aktarılmış izlenimi veriyor.⁵

Entelektüel ile aydın kavramlarının birbiri yerine kullanılabildiğini ama aslında farklı anlamları olduğunu söyleyen Arslan, aydın kelimesinin daha önce kullanılan münevver kelimesinin günümüzdeki karşılığı olduğunu düşünür. Münevver kelimesinin etimolojik olarak nur kelimesinden (ışıktan) geldiğini ve “aydınlatılmış, aydınlanmış” anlamına geldiğini belirten Arslan, kelimenin Batı'daki Aydınlanma'nın etkisiyle dile girdiğini öne sürer. Ona göre “aydın, aydınlanmış, aydınlatılmış” sıfatları, sadece insanların kendileri için değil kurumları, değerleri, idealleri için de kullanılabilir.⁶ Diğer taraftan entelektüel sözcüğünün uzun zaman önce Arapçadan gelen münevver kelimesini, daha sonra da aydın kelimesini karşılamak için Türkçede kullanıldığını savunan fakat münevverin “entelektüel, aydın” gibi bir anlamı olmadığını ileri süren görüşler de var. Buna göre münevverin sadece “aydınlatılmış, ışıklandırılmış” gibi anlamları vardır.⁷ Demiralp de aydın kelimesinin entelektüelin Türkçe anlamdaş olduğunu öne sürüyor. “Kendini eleştirerek aşmak” gibi bir yönün Osmanlı kültüründe var olmadığını iddia eden Demiralp, Batı'nın aslında kendisini çoktan geçtiğini anladığında bu ölçütünü değiştiren ve Batılılaşmaya yönelen Osmanlı kültürüne, münevver ve daha sonra aydın kavramlarının girdiğini anlatıyor. Osmanlı döneminde bu aydın tabakasını da devlet yaratmıştır ve aydının görevi de “Batı'nın bilimini, ışığını getirerek devleti ve toplumu geri kalmışlıktan kurtarmaktır.”⁸ Bu konuya Cumhuriyet dönemi aydınlarını ele alacağımız bir sonraki alt başlıkta daha ayrıntılı olarak yer vereceğiz.

5 Hilav, Selahattin, “Entelektüeller ve Eylem”, *a.g.e.*, s. 103.

6 Arslan, Ahmet, “Aydınlar, Entelektüeller ve Müminler”, *a.g.e.*, s. 201.

7 Özpalabıyıklar, Selahattin, “Intellectual” Nurlanır, “Münevver” Aydınlanırken”, *a.g.e.*, s. 97.

8 Demiralp, *a.g.e.*, s. 130-131.